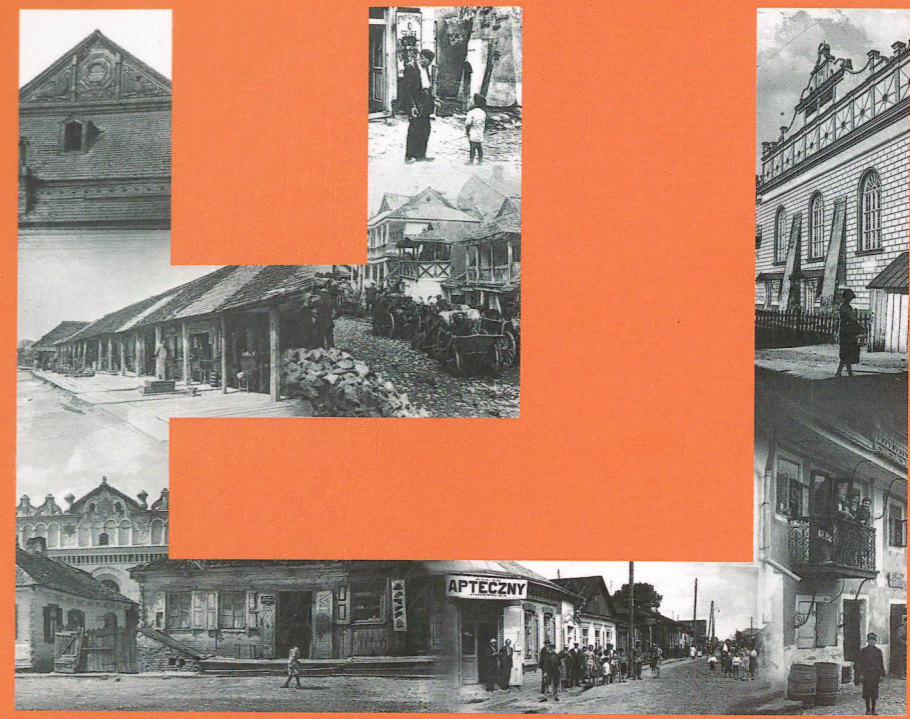

SZLAKAMI SZTETLI
 Podróże przez zapomniany kontynent

SZLAKAMI SZTETLI
 Podróże przez zapomniany kontynent

Przewodnik turystyczny *Szlakami sztetli. Podróże przez zapomniany kontynent* opowiada o dziedzictwie kultury żydowskiej w 62 miastach i miasteczkach pogranicza Polski, Ukrainy i Białorusi:

Sejny, Krynki, Knyszyn, Tykocin, Orla, Siemiatycze, Międzyrzec Podlaski, Włodawa, Kock, Kazimierz Dolny, Izbica, Wojsławice, Szczepieszyn, Biłgoraj, Józefów, Wielkie Oczy, Łańcut, Dukla, Rymanów, Lesko, Żółkiew, Betz, Busk, Rohatyn, Halicz, Drohobycz, Bolechów, Chust, Delatyn, Kosów, Czortków, Buczacz, Podhajce, Brody, Krzemieniec, Dubno, Ostróg, Korzec, Bereźne, Kowel, Włodzimierz Wołyński, Luboml, Pińsk, Dawidgródek, Stolin, Motol, Kobryń, Prużana, Słonim, Różana, Horodyszcze, Mir, Wołożyn, Oszmiana, Iwie, Nowogródek, Zdzięcioł, Raduń, Żółudek, Ostryna, Łunna, Indura.

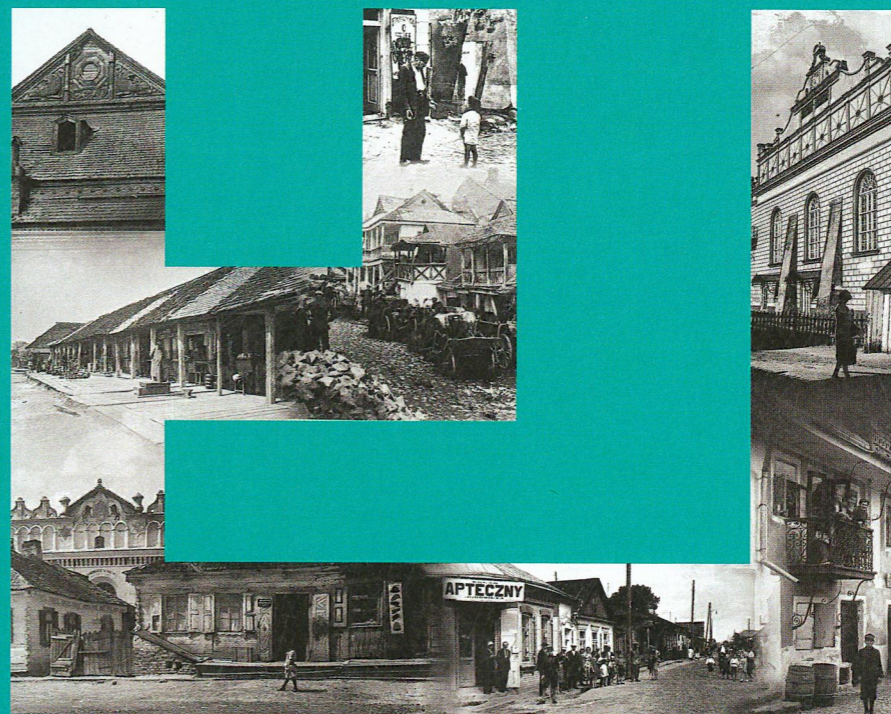
Publikacja jest częścią projektu „Shtetl Routes. Obiekty żydowskiego dziedzictwa kulturowego w turystyce transgranicznej” współfinansowanego przez Unię Europejską w ramach Europejskiego Instrumentu Sąsiedztwa i Partnerstwa, Program Współpracy Transgranicznej Polska – Białoruś – Ukraina 2007–2013.

Wydawca i partner wiodący projektu:
Ośrodek „Brama Grodzka – Teatr NN”
ul. Grodzka 21, 20-112 Lublin

Dodatkowe materiały dostępne na stronie internetowej:

www.shtetlroutes.eu

- Propozycje podróży tematycznych
 - Śladami Icchoka Baszewisa Singera
 - Śladami Sz. An-skiego
 - Śladami żydowskich drukarni
 - Szlakiem malarzy i fotografów
 - Śladami sławnych rabinów
 - Szlakiem jeshiw
 - Szlakiem żydowskiego oporu
- Wirtualne modele drewnianych synagog
- Wirtualne modele miast pogranicza
- Fotografie archiwalne i współczesne
- Mapy
- Wspomnienia
- Fragmenty utworów literackich i ksiąg pamięci
- Karty dziedzictwa kulturowego
- Informacje o infrastrukturze turystycznej
- Bibliografia

SZLAKAMI SZTETLI

Podróże przez zapomniany kontynent

OŚRODEK
BRAMA
GRODZKA
TEATR NN .PL

shtetl routes

[A] Ulotka w języku polskim i jidysz zapowiadająca mecz piłki nożnej pomiędzy wojskowym klubem sportowym „Kowel” a klubem sportowym „Makabi”, lata 20. XX w., zbiory Biblioteki Narodowej (www.polona.pl)

[B] Przedwojenny żydowski dom z motywem gwiazdy Dawida, 2014, fot. Borys Bertash, zbiory cyfrowe Ośrodka „Brama Grodzka – Teatr NN” (www.teatrn.pl)

Życie teatralne w Kowlu W Kowlu, podobnie jak na wszystkich terenach znajdujących się pod panowaniem carskim, aż do 1 wojny światowej przedstawienia teatralne po żydowsku (w jidysz) były surowo zabronione. Rzadko występowały tu zespoły z Warszawy, Wilna czy innych miejsc. Zespoły te starały się przechytryć władze i ominąć prawo. Zapowiadały swoje spektakle jako sztuki w języku niemieckim, choć faktycznie były one pisane w dialekcie „dajczmerisz – iwre tajcz”. Elementy języka niemieckiego były w nim silniejsze niż czysta żydowska (jidysz) mowa. Na przedstawienia przychodzili zazwyczaj bogatsi mieszkańcy oraz inteligencja żydowsko-rosyjska. Masy prostych widzów słabo interesowały się tymi imprezami artystycznymi. Rozwój teatru w ludowym języku żydowskim rozpoczął się z początkiem 1 wojny światowej, podczas okupacji niemieckiej, kiedy Żydzi otrzymali pewne swobody w działalności społeczno-kulturalnej w ich rodzimym języku. Jednym z bodźców przyczyniających się do utworzenia „Żydowskiego kółka dramatycznego” była trudna sytuacja ekonomiczna panująca wówczas w mieście. Na początku XX w. Kowel był przepełniony żydowskimi uchodźcami pochodzącymi z przyległych miasteczek, uciekającymi przed wojną i rewolucją. Żydowscy mieszkańcy nieśli pomoc swoim braciom, organizując sieć pomocy społecznej, m.in. uruchomiono kuchnię uliczną. Ponieważ darów na działalność filantropijną było niewiele, wśród żydowskiej inteligencji zrodził się pomysł, by stworzyć kółko teatralne, które łączyłoby przyjemne z pożytecznym: wysoki poziom artystyczny, teatralny z możliwością przekazania dochodów z przedstawień na rzecz potrzebujących. Entuzjastów kółka było dwóch: zdolny reżyser Mosze Pugacz oraz szczodry mecenas i prezes kółka Mosze Kagan. Obydwaj byli zdolnymi miłośnikami Melpomeny, którzy doświadczenie teatralne zdobyli w kraju, w którym w owych czasach kwitło teatralne życie żydowskie, tj. w USA. Głównym celem inicjatorów było wzbudzenie wśród szerokich mas zamiłowania do teatru oraz wyrobienie u widzów dobrego smaku teatralnego. W repertuarze, który wybrali, znalazł się wybór najlepszych europejskich dramatów i kilka doskonałych sztuk [Jakowa] Gordina i [Abrahama] Goldfadena. Pugacz i Kagan niezwykle sumiennie i odpowiedzialnie

przygotowywali przedstawienia, nawet trzy lub cztery razy do roku. Bardzo szybko zebrano się wokół nich grono młodych talentów aktorskich. Pod wpływem działalności kółka diametralnie zmieniło się postrzeganie żydowskiego teatru. Zniknął tradycyjny, pogardliwy stosunek do „Tijater” jako Purim-szpil oraz do aktorów jako „komediantów” prowadzących na złą (rozpuszną) drogę. Można także powiedzieć, że skończyła się na tym polu wojna między pokoleniami. Kółko dramatyczne w pierwszych latach istnienia tworzyło także więź i pomost między publicznością kowelską a zespołami dramatycznymi innych miast: Wilna, Warszawy, które przybywając do Kowla, występowały w lokalu miejscowego kółka dramatycznego. Tutaj zespoły te otrzymywały pomoc, wsparcie techniczne oraz dobre rady, jak zdobyć uznanie kowelskiej publiczności. Kółko dramatyczne łączyło wszystkie warstwy mieszkańców. Także inteligencja żydowsko-rosyjska, wychowana na łonie literatury rosyjskiej i z pogardą odnosząca się do języka jidysz, zmieniła z czasem swoje podejście do literatury żydowskiej i nauczyła się ją cenić. Także „folkiści” byli aktywni w prowadzeniu zespołu. Do zespołu teatralnego zbliżyły się ponadto kręgi syjonistyczne, narodowe, szczególnie przywiązane do kultury hebrajskiej. Nawet środowisko religijnych mieszkańców Żydów, przeciwne wszelkiej działalności teatralnej, zrobiło ustępstwo na rzecz rozwoju kulturalnego i zaczęli przychodzić na przedstawienia. Kowelskie „Żydowskie kółko dramatyczne” stało się ponadpartyjnym, neutralnym ogniskiem łączącym i goszczącym w placówce kulturalno-oświatowej wszystkie młode siły, amatorów sztuki ludowej, teatralnej i zwolenników podniesienia ogólnego kulturalnego poziomu ludności. Każde z wyżej wspomnianych środowisk wносиło coś do działalności kółka. Dlatego stało się ono popularne i było wspierane przez całą żydowską społeczność Kowla. Z czasem jednak zaczęto dotkliwie odczuwać pogorszenie warunków gospodarczych (będących następstwem antysemickiej polityki rządu), które wpłynęło na „impet artystyczny” zarówno członków zespołu, jak i widzów. Jedni pożenili się, inni wyemigrowali, a ich miejsce zajęły nowe osoby, mniej dbające o poziom artystyczny kółka. Reżysera Pugacza zastąpił Torn, bardzo zdolny komik. W przeciwieństwie do poprzedniej ekipy, której ambicją było zapewnienie wysokiego poziomu artystycznego i edukacja publiczności, Torn starał się przystosować poziom przedstawień do poziomu widzów. Wówczas wielu z członków kółka działających w nim od początków i mających poczucie misji kulturalnej, postanowiło odejść od grupy i w zespole pozostały nieliczne osoby. Z drugiej jednak strony, Torn zdołał dotrzeć do młodych robotników i nawiązać kontakt z amatorami teatru, którzy byli wśród nich. Zaczął też rozszerzać działalność kółka na okoliczne miasteczka. Dzięki temu oraz dzięki bardzo aktywnej działalności Chałata, kierownika organizacyjnego zespołu, kółko dramatyczne przetrwało aż do ostatnich dni przed Zagładą. Na podstawie Sefer Kowel (hebr. Księga pamięci Kowla), Tel Awiw 1959 [oprac. Yaron Karol Becker]

[A] Dawna szkoła żydowska w Kowlu, 2014, fot. Serhij Hładyszuk, zbiory cyfrowe Ośrodka „Brama Grodzka – Teatr NN” (www.teatrn.pl)

Szlakami sztetli. Podróże przez zapomniany kontynent

Redaktor prowadzący, koordynator projektu Emil Majuk

Konsultacje naukowe Aleś Astrauch, Yaron Karol Becker, dr Anna Chebotarova,
Anatolij Kerzhner, Bella Szwarcman-Czarnota, Taras Voznyak, prof. Konrad Zieliński

Redakcja stylistyczna i adiacja dr Agnieszka Karczevska, Dominika Majuk

Korekta Łucja Oś-Goś – zielonakropka.eu

Opracowanie materiałów kartograficznych Jakub i Anna Kunowie

Współpraca Volodymyr Dyshlevuk, Renata Hanynets, Paulina Kowalczyk, Maria Radek,
Galyna Shportko, Ivan Shpynda, Wojciech Szwedowski, Anastasia Vynohradova

Tłumaczenia Biuro tłumaczeń LingRos (o ile w tekście nie zaznaczono inaczej)

Projekt okładki, opracowanie graficzne i skład Studio Format – studioformat.pl

Publikacja powstała w ramach projektu „**SHTETL ROUTES. OBIEKTY ŻYDOWSKIEGO DZIEDZICTWA KULTUROWEGO W TURYSTYCE TRANSGRANICZNEJ**” współfinansowanego przez Unię Europejską w ramach Europejskiego Instrumentu Sąsiedztwa i Partnerstwa, Program Współpracy Transgranicznej Polska – Białoruś – Ukraina 2007–2013

Wydawca i partner wiodący projektu

Ośrodek „Brama Grodzka – Teatr NN” (Lublin, Polska)
ul. Grodzka 21, 20-112 Lublin

Partnerzy projektu

Grodzieński Uniwersytet Państwowy im. Janki Kupaly (Grodno, Białoruś)
Nowogródzkie Muzeum Historyczno-Krajoznawcze (Nowogródek, Białoruś)
Centrum Inicjatyw Społeczno-Ekologicznych (Jaremcze, Ukraina)
Rówieńskie Centrum Badań Marketingowych (Równe, Ukraina)

Zespół projektu

KOORDYNATORZY Emil Majuk (PL), Sergei Balai (BY), dr Borys Bertash (UA), Viktor Zagreba (UA)

SPECJALIŚCI DS. DZIEDZICTWA KULTUROWEGO dr Agnieszka Karczevska, Paweł Sygowski,
Tamara Vershitskaya, Bozhena Zakaliuzhna

SPECJALIŚCI DS. TURYSTYKI dr Taras Mykytyn, dr hab. Sarhei Pivovarchik, Monika Tarajko

SPECJALIŚCI DS. TŁUMACZEŃ Yaron Karol Becker, Galyna Shportko

GLÓWNI EKSPERCI PODCZAS OBJAZDOWYCH SZKOLEŃ DLA PRZEWODNIKÓW TURYSTYCZNYCH

dr Anna Chebotarova, dr hab. Sarhei Pivovarchik,
Paweł Sygowski, prof. Andrzej Trzciniński, Zeev Volkov

WSPÓŁPRACA ORGANIZACYJNA PODCZAS SZKOLEŃ DLA PRZEWODNIKÓW TURYSTYCZNYCH

Fundacja Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego

Wydanie przygotowane przy wsparciu Unii Europejskiej. Treść wydania jest kwestią wyłącznej odpowiedzialności wydawcy i nie może być uważana za taką, która odzwierciedla stanowisko Unii Europejskiej.

© Ośrodek „Brama Grodzka – Teatr NN”

Wydanie pierwsze, Lublin 2015

ISBN 978-83-61064-03-0

Obiekty dziedzictwa kultury:

- zachowane niezachowane
- kościół katolicki
- kościół prawosławny
- meczet
- synagoga lub dom modlitwy
- zamek, fortyfikacja
- pomnik, miejsce pamięci
- pomnik, miejsce pamięci związane z kulturą żydowską
- inny zabytek architektury
- inny zabytek kultury żydowskiej
- muzeum lub ośrodek kultury
- muzeum lub ośrodek kultury związany z kulturą żydowską
- punkt informacji turystycznej

Cmentarze:

- chrześcijańskie muzułmańskie
- żydowskie niezachowane

Budynki i obszary zabudowane:

- przed 1939 r. po 1939 r.

Sieć komunikacyjna:

- drogi ekspresowe
- drogi krajowe
- drogi regionalne
- inne drogi
- koleje

Inne:

- jeziora i rzeki
- tereny zielone; boiska